

Katarzyna BUGANIK

OSOBOWOŚĆ – BIOGRAFIA – PISARSTWO O splocie życia i dzieła Zofii Kossak-Szczuckiej

W swojej najnowszej pracy *Zofia Kossak-Szczucka. Służba*¹ Dariusz Kulesza pisze: „Dla Zofii Kossak najważniejszy był Bóg, Pan historii – dlatego służyć mu można wszędzie i w każdych warunkach. Na rewolucyjnym Wołyniu, *W Polsce Podziemnej*² i w Auschwitzu” (s. 94)³. Książka stanowi

swoiste studium przypadku, oparte na analizie indywidualnego doświadczenia egzystencjalnego, obejmującego sumę przeżyć duchowych Zofii Kossak-Szczuckiej, wiążących się z wydarzeniami społecznymi i historycznymi, których pisarka była świadkiem bądź w których uczestniczyła. Opisując rodzaj strategii badawczej, jaką w swojej pracy przyjął Kulesza, Izabela Sobczak zauważa: „Case study [...] wyróżnia się określonymi cechami. Do takich z pewnością należy zarówno opis, jak i kwestia doświadczenia rozumianego podwójnie: związanego z przedmiotem badania, który stoi blisko życia, aktualnych wydarzeń, jest wyjątkowy i osobliwy; oraz doświadczenia zaangażowanego badacza, który wchodzi w relację z przedmiotem, który analizuje”⁴. Kulesza spogląda zatem na fenomen pisarstwa Kossak-Szczuckiej, jej dzieło, egzystencję, doświadczenia życiowe i światopogląd, wzbogacając swoją analizę o konteksty historyczne i literac-

¹ Dariusz K u l e s z a, *Zofia Kossak-Szczucka. Służba*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021, ss. 250. Książka stanowi kolejny tom serii wydawniczej „Projekt: Egzystencja i Literatura” poświęconej twórczości pisarzy polskich ujmowanej jako projekt egzystencjalny. W ramach serii ukazały się również następujące pozycje: A. K a ł o w s k a, *Witkacy. Etyka*, Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016; A. L e g e ż y ŋ s k a, *Julia Hartwig. Wdzięczność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017; T. G a r b o l, *Czesław Miłosz. Los*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2018; A. G l e ŋ, *Andrzej Stasiuk. Istnienie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019; J. O l e j n i c z a k, *Witold Gombrowicz. Ja!*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021; M. T o m c z o k, *Irit Amiel. Życie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021; K. K u c z y ŋ s k a - K o s c h a n y, *Julian Tuwim. Pęknięcie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021.

² Zob. Z. K o s s a k, *W Polsce Podziemnej. Wybrane pisma dotyczące lat 1939-1944*, wybór i oprac. S. Jończyk, M. Pałaszewska, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1999 (przypis pochodzi od autorki).

³ Kulesza podkreśla, że mimo wielu dramatycznych przeżyć osobistych, jak doświadcze-

nie rewolucji na Wołyniu, pobyt w Auschwitz czy śmierć syna w tym obozie, Zofia Kossak-Szczucka nie zmieniła swojego światopoglądu. Wszelkie trudności życiowe przyjmowała jako próby wysyłane przez Stwórcę, które musiała przetrwać bez względu na czas, miejsce i dramatyzm sytuacji (por. K u l e s z a, dz. cyt., s. 94).

⁴ I. S o b c z a k, *Case study (studium przypadku)*, „Forum Poetyki” 2020, nr 20, s. 91.

kie. Przywołuje wydarzenia z historii Polski i świata, które miały wpływ na życiowe i pisarskie decyzje Kossak-Szczuckiej⁵. Całokształt jej życia zamyka w słowie „służba”.

Omawiana tu praca nie jest pierwszą publikacją Kuleszy na temat pisarki. W studium *Dwie prawdy*⁶ poddawał on analizie spór między Zofią Kossak-Szczucką a Tadeuszem Borowskim. Przeanalizował ujęcie tematu wojny, okupacji i pobytu w obozie Auschwitz zarówno w twórczości Kossak, jak i w dziele Borowskiego, ale także w utworach innych powojennych pisarzy, takich jak Jerzy Andrzejewski, Roman Brandstaetter, Seweryna Szmaglewska czy Gustaw Herling-Grudziński. Zarówno w pracy *Dwie prawdy*, jak i *Kossak-Szczucka. Służba* Kulesza opisywał również powojenną debatę dotyczącą literatury katolickiej (tekstów pisarzy takich, jak Jerzy Zawieyski, Antoni Gołubiew czy Stefania Skwarczyńska).

Już na wstępie pracy Kulesza przywołuje słowa Kossak „Jestem pisarką katoliczką” (s. 9), wskazujące na jej pisarską tożsamość. Badacz zwraca uwagę, że chociaż

terminologia tego rodzaju funkcjonowała w latach powojennych⁷, nie pojawiała się w literaturoznawstwie lat sześćdziesiątych dwudziestego wieku (por. s. 9-45, 204-212). Dlaczego zatem Kossak jej używała? Analizując dorobek literacki pisarki i wyrażony w nim światopogląd religijny, Kulesza tak formułuje cel badawczy: „Interesuje mnie to, w jaki sposób Zofia Kossak realizuje reguły swojego katolickiego pisarstwa wobec Polski. Jak, odwołując się do uświadomionego w Genewie potencjału chrześcijaństwa, wychowywała Polaków, a także w jaki sposób pomagała im/nam odnaleźć się w historii, i to zarówno w tej, o którą upominała się w *Nieznanym kraju*, jak i tej, która skazała Polaków na konfrontację z bezprecedensową katastrofą Holocaustu” (s. 50).

Kulesza nie tworzy opowieści biograficznej, choć odwołuje się do wydarzeń z życia pisarki. Jako znaczący i mający ogromny wpływ na ukształtowanie światopoglądu Kossak-Szczuckiej i przyjęcie przez nią określonej strategii pisarskiej przywołuje jej pobyt w Genewie w roku 1913 i wygłoszoną wówczas przez francuskiego publicystę Georges’a Goyau prelekcję dotyczącą „chrześcijańskiej, katolickiej filozofii dnia codziennego” (s. 32). Wysłuchanie wykładu było momentem przemiany w życiu Kossak: przejścia od wiary motywowanej emocjonalnie, „atawistycznej”, do chrześcijaństwa realnego, które w jej przekonaniu ma zdolność przeobrażania świata w królestwo Boże. Kulesza podkreśla, że autorską prozę pisarki określały dwie zasady, pozwala-

⁵ Za przykład takiego wydarzenia można uznać prelekcję francuskiego publicysty Georges’a Goyau, wygłoszoną w L’Institut Jean-Jacques Rousseau w Genewie w roku 1913 w kontekście ogłoszonej przez ten instytut ankiety badającej, która z wielkich religii świata stwarza najlepsze warunki duchowe dla ukształtowania człowieka jako obywatela i pożytecznej jednostki (szerzej na ten temat por. K u l e s z a, dz. cyt., s. 28-32). Innym znaczącym faktem z życia pisarki była odmowa przyjęcia przez nią indywidualnej Nagrody Państwowej I Stopnia przyznanej jej w roku 1966 przez Prezydium Komitetu Nagród Państwowych za wybitne osiągnięcia w dziedzinie powieści historycznej.

⁶ Zob. D. K u l e s z a, *Dwie prawdy. Zofia Kossak i Tadeusz Borowski wobec obrazu wojny w polskiej prozie lat 1944-1948*, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, Białystok 2006.

⁷ Na temat nurtu katolickiego w literaturze polskiej w latach 1944-1956 zob. m.in. J. S t a r n a w s k i, *Kilka uwag o nurcie katolickim w literaturze i ofensywie marksistowskiej w nauce o literaturze*, w: *Potrzeba sacrum. Literatura polska okresu PLR-u*, red. M. Ołdakowska-Kufłowa, ks. W. Felski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2012, s. 113-129.

jące jej realizować przyjętą misję życiową. Pierwsza z nich dotyczyła tworzenia utworów, w których świat przedstawiony ma charakter katolicki, mający odniesienie transcendentne. Druga nakazywała wnoszenie wkładu w wychowanie – poprzez literaturę – „nowego” człowieka, służącego rodzinie, Polsce i Bogu.

Kulesza wskazuje, że w przekonaniu Kossak-Szczuckiej tworzenie literatury katolickiej, opartej na miłości do Stwórcy i ludzi, stanowiło służbę Bogu i krajowi, otwierając zarazem najwyższe możliwości artystyczne i wychowawcze dla pisarza⁸. Podkreśla jednak, że z literaturoznawczego punktu widzenia trudno w wypowiedzi pisarki znaleźć wyjaśnienie terminu „literatura katolicka”, i stwierdza, że standardy nauki o literaturze okazują się niewystarczające tam, gdzie literaturę traktuje się jako narzędzie służby (por. s. 41-44)⁹.

Kulesza podejmuje też próbę sprawdzenia, w jaki sposób w twórczości Kos-

sak-Szczuckiej funkcjonują odmienne, rządzące się innymi prawami perspektywy: religijna i historycznoliteracka. Dokonawszy wyboru dzieł pisarki, które stanowić będą przedmiot analizy, wskazuje na realizowane przez nie trzy zasadnicze tematy, jakimi są rodzina, Polska i wiara. Tak określony szczególnie przypadek literacki – pisarstwo religijne Kossak-Szczuckiej i związaną z nim życiową misję (służbę) pisarki – Kulesza omawia w trzech rozdziałach rozprawy.

W pierwszym z nich („Rodzina” – zob. s. 47-95) rozważane jest tytułowe pojęcie. Do omówienia tego tematu autor wybrał trzy utwory: *Pożogę*¹⁰, *Ku swoim*¹¹ i *Dziedzictwo*¹². Okazuje się, że rodzina rozumiana jest przez pisarkę w niezwykle szerokim sensie, w analizowanych powieściach pojęcie to obejmuje bowiem również dom, postrzegany jako fundament rodziny, a zarazem jako ostoja polskości. W tych kategoriach Kossak-Szczucka pisze też o południowo-wschodnich Kresach Rzeczypospolitej czy o katolickiej tożsamości. W narrację tę wpisują się także jej wspomnienia z Kresów, najpierw o charakterze sielankowym, a później opisujące dramatyczne losy Wołynia. Powieść *Pożoga* – podkreśla Kulesza – ma poniekąd charakter sowietologiczny, a jednocześnie wykazuje cechy perykopy biblijnej: jej przesłanie dotyczy nie tyle polsko-bolszewickich walk na Wołyniu, ile walki sowieckiego reżimu z Bogiem, zmagania zła z dobrem. Z kolei w skierowanej do młodzieży powieści *Ku swoim* treściami dotyczącym rodziny i wspomnień, mającym walory wychowawcze oraz edukacyjne, towarzyszy motyw pamięci o polskości Kresów. *Dziedzictwo* to zaś utwór przedsta-

⁸ Szerzej o poglądach Zofii Kossak-Szczuckiej na temat pisarstwa chrześcijańskiego i zadań twórcy zob. np. Z. K o s s a k - S z c z u c k a, *Służba pisarza*, „Albertinum” 1939, nr 1, s. 2.

⁹ Próbę zdefiniowania terminu „literatura katolicka” podjęła w roku 1953 Stefania Skwarczyńska w książce *Studia i szkice* (zob. S. S k w a r c z y Ń s k a, *Studia i szkice*, Pax, Warszawa 1953). Kulesza przytacza zaproponowaną przez nią definicję: „Ogół dzieł literackich, których treści wynikają z oparcia o katolicką teorię rzeczywistości, proponujemy nazwać literaturą katolicką” (t a ż, „*Literatura katolicka*” jako termin w nauce o literaturze, w: taż, dz. cyt., s. 19; zob. K u l e s z a, *Zofia Kossak-Szczucka. Służba*, s. 17). Podobną próbę podjął w roku 1963 Jerzy Ziomek w publikacji *Wizerunki polskich pisarzy katolickich*, w której w konkluzji pisał, że nie sposób podać apriorycznej definicji terminu „literatura katolicka”, a określenie „pisarz/pisarka katolicki/katolicka” wyraża twórcze samookreślenie (por. J. Z i o m e k, *Wizerunki polskich pisarzy katolickich*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1963, s. 6).

¹⁰ Zob. Z. K o s s a k - S z c z u c k a, *Pożoga*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2017.

¹¹ Zob. t a ż, *Ku swoim: powieść dla młodzieży*, Wydawnictwo LTW, Łomianki 2016.

¹² Zob. t a ż, *Dziedzictwo*, cz. 1-3, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1974.

wiający losy rodziny Kossaków, opowieść familijna, skupiona wokół szlacheckiego dworu i powstania styczniowego¹³.

Obraz Kresów, domu, rodziny i narodu przedstawiony w powieściach Kossak-Szczuckiej stanowi w przekonaniu Kuleszy przekaz wyidealizowany i zmitologizowany, konsekwentnie utrzymywany w zaangażowanym emocjonalnie duchu narodowym i patriotycznym. Do jego strukturalnych elementów należą między innymi szlachecki dwór, widziany jako ostoja polskości, i wielki zryw narodowościowy, jakim było powstanie styczniowe¹⁴. Dydaktyzm i mesjanistyczne przesłanie o wielkości narodu polskiego obecne w prozie Kossak odnaleźć można również w postawie intelektualnej Stanisława Pigoń¹⁵.

¹³ Kulesza zwraca uwagę, że powieść ta była w przeszłości marginalizowana, nie odpowiadała bowiem na potrzeby literatury polskiej po przełomie 1956 roku. Wraz z końcem stalinizmu i socrealizmu pojawiła się potrzeba przywracania pamięci o Polsce przedwojennej oraz odnowienia przerwanej w roku 1949 historycznoliterackiej ciągłości z tamtym okresem. Tymczasem przeszłość opisywana przez Kossak-Szczucką nie była tą, której ówczesny czas potrzebował: akcja jej utworu rozwijała się wokół historii powstania styczniowego. Zainteresowaniu powieścią nie sprzyjały również peerelowski kontekst polityczny i ujawniające się w nim napięcia polityczno-religijne.

¹⁴ Tego rodzaju obraz familii i domu rodzinnego kontrastuje na przykład z wizją rodziny obecną w prozie Gombrowicza, w której najbliższe otoczenie (rodzice, dom, dzieciństwo) okazuje się źródłem cierpienia, buntu i ucieczki (zob. A. K o w a l c z y k, *Rodzina jako źródło cierpień. O motywie rodziny w twórczości Witolda Gombrowicza*, „Pamiętnik Literacki” 2004, nr 4, s. 75-92).

¹⁵ O neomesjanizmie, fascynacji romantyzmem i narodowo-wychowawczej intencji twórczości mickiewiczologa pisał krytycznie Grzegorz Wołowicz (zob. G. W o ł o w i e c, *Filologia i nacjonalizm. Stanisław Pigoń jako ideolog kul-*

W rozdziale drugim („Polska” – zob. s. 97-147) Kulesza analizuje *Nieznany kraj*, *Protest!* oraz *Z otchłani* i zauważa, że Polska Kossak-Szczuckiej jest trzyspektowa: to mała ojczyzna (Lubelszczyzna, Wołyń i Śląsk Cieszyński), a zarazem dom i rodzina, lecz także jedność i całość Polski, której realność ujawnia się szczególnie w momentach zagrożenia, co miało miejsce na przykład podczas drugiej wojny światowej. Dom, kraj i wiara stanowią jedno – to tradycja, historia i chrześcijaństwo. Jako pojęcia szczególnie bliskie Kossak-Szczuckiej w kontekście tego zagadnienia jawią się „tożsamość”, „pamięć” i „służba”. Pisarka realizowała projekt edukacyjno-wychowawczy, który wyrastał z umiłowania wiary i ojczyzny, a jego celem było kształtowanie jednostki ludzkiej użytecznej dla Polski i świata. Przesłanie to ujawnia się w sposób szczególny w powieści *Nieznany kraj*, opowiadającej o dziejach Śląska i jego polskości.

Kulesza wskazuje też, że *Protest!* w bezpośredni sposób wyrastał z wojennej biografii Zofii Kossak-Szczuckiej. Okupacyjne doświadczenie pisarki to bowiem nie tylko pobyt w obozie Auschwitz, ale przede wszystkim zaangażowanie w działalność konspiracyjną i pomoc Żydom. Weronika¹⁶ organizowała paczki przekazywane więźniom na Pawiaku i w obozach koncentracyjnych, opiekowała się rodzinami zamordowanych działaczy podziemia, a także kierowała komórką konspiracyjną. Ratowała żydowskie dzieci, zabiegała o fundusze dla uciekinierów z getta, stała na czele Tymczasowego Komitetu im. Konrada Żegoty i angażowała się w działalność Rady Pomocy Żydom¹⁷.

tury ludowo-narodowej, „Teksty Drugie” 2017, nr 6, s. 107-141).

¹⁶ Weronika i Ciotka to konspiracyjne pseudonimy Zofii Kossak-Szczuckiej.

¹⁷ Pomoc ta polegała między innymi na zbiorce odzieży i żywności, a także na poszuki-

Nie poprzestawała jednak na działalności pomocowej i dobroczynnej. Współredagowała podziemną prasę i konspiracyjne broszury. Publikowała między innymi w piśmie „Polska Żyje” i w „Biuletynie Informacyjnym”. W roku 1940 wraz z Witoldem Bieńkowskim i Janem Włodarkiewiczem założyła tajną organizację społeczno-katolicką Front Odrodzenia Polski (w zamysle okupacyjną kontynuację Akcji Katolickiej). Działała też w Społecznej Organizacji Samoobrony i Unii Kobiet. Pragnąc zwrócić uwagę na sytuację Żydów, opublikowała ulotkę *Protest!* będącą reakcją na powszechne milczenie wobec Zagłady, wzywając Polaków, katolików, do porzucenia postawy obojętności. Kulesza zwraca uwagę nie tylko na przesłanie *Protestu!*, ale także na jego niekiedy kontrowersyjną treść¹⁸. Swoje rozważania podsumowuje jednak w następujący sposób: „Zofia Kossak jako osoba, jako polska pisarka katolicka, była przerażona Zagładą i zdawała sobie sprawę z jej wyjątkowego, bezprecedensowego charakteru. Reagowała na nią tak, jak mogła; tak, jak potrafiła. Poprzez *Protest!* starała się uchronić swoich rodaków od uczestniczenia w niej. Oznaczało to piętnowanie zarówno współudziału w zbrodni, jak i tego, co nazwała w odezwie «nikczemną radością z nie-szczęścia bliźniego»” (s. 129).

waniu pracy i noclegów oraz wyrabianiu fałszywych dokumentów dla Żydów oraz na udzielaniu doraźnych zasiłków pieniężnych. Za tę działalność Kossak została pośmiertnie uhonorowana medalem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata.

¹⁸ W broszurze *Protest!* obecne są fragmenty mówiące między innymi o wrogiej akcji Niemców i „międzynarodowego żydostwa” wobec Polaków czy o Żydach jako politycznych, ideowych i gospodarczych wrogach Polski (por. Z. K o s s a k, *Protest!*, w: *Polacy-Żydzi 1939-1945. Wybór źródeł*, oprac. A.K. Kunert, Wydawnictwo Rytm, Warszawa 2001, s. 213).

Zamykająca rozdział analiza lagrowej prozy *Z otchłani* stanowi poniekąd kontynuację wspomnianego już studium porównawczego Kuleszy *Dwie prawdy. Zofia Kossak i Tadeusz Borowski wobec obrazu wojny w polskiej prozie lat 1944-1948*. Autor przywołuje niektóre fakty z wojennych biografii pisarzy¹⁹, wskazując na porażkę Kossak w jej historycznoliterackiej konfrontacji z Borowskim. Podkreśla jednak, że przegrana ta nie wynika ze słabości prozy pisarki. Na „wygraną” Borowskiego złożyło się kilka wydarzeń i przyczyn. Po pierwsze, Zofia Kossak-Szczucka spędziła w obozie jedynie dwa miesiące i przebywała tam we względnie dobrych warunkach²⁰. Pobyt w lagrze postrzegała jako niezwykle doświadczenie zesłane przez Boga i jako czas ocalania człowieczeństwa. Pisarz tymczasem spędził w obozie ponad rok, widząc w lagrze piekło, z którego nigdy się nie wychodzi i które na zawsze pokonuje człowieka, niszcząc wszelkie wartości. Odmienne doświadczenie obozu koncentracyjnego spowodowało odmienny sposób opisywania przeżyć wojennych. Kossak pozostała przy stylu tradycyjnym, romantycznym i martyrologicznym. Borowski był twórcą nowego, antyliterackiego i antyroman-

¹⁹ Fakty te dotyczą pobytu Kossak-Szczuckiej i Borowskiego w Auschwitz, a przede wszystkim publikacji przez Borowskiego pamfletu *Alicja w krainie czarów* (zob. T. B o r o w s k i, *Alicja w krainie czarów*, w: tenże, *Utwory wybrane*, oprac. A. Werner, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1991, s. 487-497) dotyczące powieści *Z otchłani*. Pierwsza wersja tekstu Borowskiego ukazała się w roku 1947, a druga w 1949. Pierwsze wydanie *Z otchłani* przypadło na rok 1946, a wydanie drugie, poprawione, opublikowano w roku 1958.

²⁰ Zofia Kossak-Szczucka została w Auschwitz otoczona opieką i pomocą współwięźniarek, które wiedziały o jej działalności konspiracyjnej.

tycznego, „behawioralnego” sposobu pisania o wojnie. Kossak-Szczucka twierdziła: „Gdyby przeżycie lagru było ponad siły, toby Bóg tego nie żądał, bo On wie, na ile nas stać. A skoro żąda, to znaczy, że wytrzymać można...”²¹. Na taki stosunek do rzeczywistości obozowej oraz na wiele innych też Kossak-Szczuckiej²² autor *Pożegnania z Marią* nie mógł się zgodzić. Dariusz Kulesza zwraca uwagę na osobisty wymiar obozowego doświadczenia autorki *Z otchłani*. Podkreśla wyjątkowość jej religijnej interpretacji pobytu w lagrze²³: jego zwyczajnie przejście i misję, która się w przekonaniu Kossak z tym doświadczeniem wiązała, a mianowicie przywrócenie człowieczeństwa i wychowanie przyszłych pokoleń.

Rozdział trzeci pracy Kuleszy („Wiera” – zob. s. 149-196) zawiera omówienie trzech utworów Kossak-Szczuckiej, które autor interpretuje w kontekście określonych pojęć. W przypadku *Szaleńców Bożych* jest to „hagiografia”, w przypadku *Krzyżowców* – „historiozofia”, a w przypadku *Przymierza* – „egzystencja”. Pierwszy z utworów stanowi cykl legend i portretów świętych, ukazujący obraz miłości Stwórcy do człowieka i ludzką służbę Bogu dokonującą się poprzez ascetyczny tryb życia, pustelnicstwo oraz opiekę nad Bożymi

stworzeniami, ale również na drodze ofiary życia i męczeńskiej śmierci. *Krzyżowcy* to z kolei chrześcijańska epopeja o wyprawie krzyżowej i ludziach poszukujących Boga, o podążaniu za historią świętą, historią zbawienia, czyli o kroczeniu za Jezusem i uwolnieniu się od grzechów. *Przymierze* zawiera zaś historię Abrahama, opis egzystencji ukształtowanej przez wiarę, obraz człowieka poszukującego Boga miłośniergo. To także tekst o poszukiwaniu prawdy o sobie samym. We wszystkich trzech dziełach Kossak-Szczucka zawiera uniwersalne przesłanie soteriologiczne dotyczące relacji Boga i człowieka oraz miłości miłosiernej Stwórcy. Relacja ta pociąga za sobą wiarę opartą na czynach, służbie i całkowitym poświęceniu oraz zaufaniu Bogu. Taką właśnie religię wyznawała pisarka. Pozostawała oddana Bogu i bliźnim, gotowa do poświęceń, a nawet do ofiary z własnego życia.

W ostatniej części rozprawy Kulesza nawiązuje też do kwestii, którą postawił na początku książki, a mianowicie „katolickości” pisarstwa Kossak-Szczuckiej, podkreślając, że stałą cechą jej twórczości było podporządkowanie „doświadczeniu wiary, zależnemu od Objawienia i nauki Kościoła katolickiego oraz od Biblii” (s. 149), że Kossak była osobą „skupioną na kwestiach społecznych, nastwioną na zmienianie rzeczywistości, a więc budowanie królestwa Bożego, także przy użyciu literatury” (tamże).

Dla Zofii Kossak-Szczuckiej pisarstwo nie było jedynie zawodem, ale przede wszystkim życiową misją prowadzoną w celu wychowania i edukacji przyszłych pokoleń. Pisarka postrzegała je w kategoriach obowiązku, służby społecznej, a podczas okupacji stanowiło ono dla niej formę walki i sprzeciwu wobec wojny i Zagłady.

W tym kontekście już na początku swojej książki Kulesza zwraca uwagę, że potrzeba ofiarnego poświęcenia jawi

²¹ Z. K o s s a k, *Z otchłani*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2019, s. 160.

²² W prozie *Z otchłani* pisała ona między innymi o lagrowym cierpieniu jako naśladowaniu Chrystusa, a także o potrzebie wychowania „nowego człowieka” (por. tamże, s. 127, 205). Borowski zarzucał pisarce niechlujny, bezosobowy styl lagrowej prozy, a także błędy merytoryczne dotyczące na przykład słownictwa lagrowego (por. B o r o w s k i, dz. cyt., s. 488n., 493, 497).

²³ W utworze *Z otchłani* znaleźć można nawiązania do postaci biblijnych, jak Mojżesz, Hiob czy Łazarz, a także odniesienia do walki dobra ze złem czy interpretacji lagru w kategoriach próby zesłanej przez Boga.

się jako istotne przesłanie dzieła pisarki: „Z perspektywy pisarstwa i losu Zofii Kossak kluczowa okazuje się wartość ofiarnego poświęcenia: ostatecznego, heroicznego, męczeńskiego urzeczywistnienia wiary. Taka postawa wymaga literackiego udokumentowania i świadectwa życia, tekstu pokazującego konieczność i bezcennność ofiary oraz egzystencji zdolnej taki tekst potwierdzić” (s. 39). To właśnie owo całkowite poświęcenie stanowi istotę służby jako pojęcia najlepiej opisującego życie pisarki. „Szczególnie ważne okazuje się mówienie do ludzi i dla ludzi; mówienie, które określa słowo «służba», ponieważ jego cel to edukacja, wychowanie i socjalizacja – co w praktyce oznacza dzielenie się wiedzą, wiarą i Polską” (s. 71).

Podsumowując, Kulesza pisze, że o miejscu Kossak-Szczuckiej w kulturze polskiej i w literackim świecie tej kultury zdecydowały: historyczna tematyka jej utworów, w których (jak na przykład w *Pożodze* czy w *Z otchłani*) pisarka sięgała także do doświadczeń osobistych, przywiązanie do przeszłości i do Kresów Wschodnich i deklaracja katolickiej tożsamości patriotycznej. Tożsamość ta – twierdzi Kulesza – w polskiej literaturze współczesnej nie ujawnia się nazbyt czytelnie, a można wręcz powiedzieć, że literatura chrześcijańska jest w literaturze polskiej nieobecna. „Polska literatura powojenna i współczesna nie dysponują swoją chrześcijańską odmianą, bo brakuje w nich dzieł wiarygodnych estetycznie i wiernych postawom chrześcijaństwa, czyli fundujących królestwo Boże na ziemi” (s. 212) – pisze. Tymczasem współczesna Polska potrzebuje literatury chrześcijańskiej, która stanowiłaby wyraz uczestnictwa w debacie publicznej.

Autor recenzowanej pracy docenia twórczość Kossak-Szczuckiej i wielokrotnie podejmuje jej obronę przed zarzutami formułowanymi pod jej adresem w różnych okresach twórczości pisarki. Do narzędzi tej obrony należy dogłębna analiza jej dzieł, odwołania do bogatego zbioru faktów historycznoliterackich oraz znajomość biografii i światopoglądu Kossak. Kulesza zgromadził obszerny materiał źródłowy, stanowiący kontekst i istotne uzupełnienie jego rozważań. Sięga do korespondencji autorki *Pożogi*, do licznych opracowań biograficznych, tekstów krytycznoliterackich i publikacji traktujących o powojennej literaturze lagrowej czy o tekstach tworzonych w epoce PRL-u. Cenny jest także zamieszczony w książce aneks zawierający wyjaśnienia podjętych w tekście głównym problemów szczegółowych.

Kulesza przeprowadza czytelnika przez trzy niezwykle bogate w doświadczenia egzystencjalne i literackie obszary twórczości Kossak-Szczuckiej. Przybliża realia powstawania jej dzieł i ich często niełatwego, bo poddanego ostrej krytyce funkcjonowania w świecie literatury. Z jednej strony ukazuje fenomen religijnego pisarstwa Kossak-Szczuckiej, pisarstwa skazanego na marginalizację i niezrozumienie. Z drugiej – ogromną siłę jej wiary i konsekwentne realizowanie przez pisarkę w celów życiowych oraz przyjętej misji egzystencjalnej, którą mimo licznych przeszkód udało się jej urzeczywistnić.

Kontakt: Szkoła Doktorska Uniwersytetu Szczecińskiego al. Mickiewicza 16, 70-383 Szczecin
katarzyna.buganik@phd.usz.edu.pl
ORCID: 0000-0001-9775-9395